

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ЭРОН ҲИКОЯНАВИСЛИГИДА ЭРОН-ИРОҚ УРУШИ МАВЗУСИ

ТУРДИЕВА ОЙДИН

Филология фанлари доктори, ТошДШИ

Аннотация. Мазкур мақолада Эрон-Ироқ урушининг ҳозирги замон Эрон адиблари ижодига таъсири ёритилган. Хусусан, уруш мавзусини ёритишда ҳикояларда қўлланган адабий услублар ва қўтарилган ғоялар бир қанча ҳикоянавислар ижоди мисолида таҳлилга тортилган.

Таянч сўз ва иборалар: Эрон-Ироқ уруши, муқаддас мудофаа насрий адабиёти, мажбурий уруш адабиёти, ҳикоя, Розия Туджжор.

Аннотация. Статья посвящена влиянию ирано-иракской войны на творчество современных иранских писателей. В частности, в ней представлен анализ литературных приёмов и идей, использованных для освещения военной тематики на примере творчества нескольких прозаиков.

Опорные слова и выражения: Ирано-иракская война, литература священной обороны, литература навязанной войны, рассказ, Розия Туджжар.

Abstract. This article is devoted to the influence of Iran-Iraq War to creative works of modern Iranian writers. In particular, it presents an analysis of literary techniques and ideas used to cover military topics, on the example works of several prose writers.

Keywords and expressions: Iran-Iraq War, sacred defense literature, literature of an imposed war, short story, Roziya Tudzhzhar.

Эрон-Ироқ уруши XX асрнинг сўнгги чора-гида содир бўлган энг шафқатсиз ва йирик ҳарбий тўқнашувлардан бири ҳисобланади. Бу уруш Ироқ диктатори Саддам Хусайннинг янги ислом давлатини ўзига бўйсундириш, Ироқ билан чегарадош ва нефтга бой бўлган Хузестон вилоятига эга бўлиш учун қилинган уринишлари маҳсули эди. Саддам Хусайннинг орқасида эса унинг қўллари билан эрон инқилоби куртакларини йўқ қилишни мўлжаллаган айрим Европа давлатлари, хусусан Буюк Британия ва АҚШ турарди. Бироқ Ироқ ҳукумати ва унинг ғарбдаги ҳомийлари Эрон халқининг ватан ҳимояси учун бир ёкадан бош чиқариб, мардонавор курашга бел боғлаганларида қанчалик кучли қаршиликка дуч келишларини ҳатто тасаввур ҳам қила олмаган эдилар. Эрон жамиятида мазкур ҳодисалар ҳозирги кунга қадар “دفاع مقدس” – “Муқаддас мудофаа” ва “جنگ تحمیلی” – “Мажбурий уруш” (“мажбуран қабул қилдирилган уруш”) номи билан тилга олинади. Дарҳақиқат, яқиндагина ғарбпараст шоҳ ҳукумати билан курашиб ғалаба қозонган ёш давлат учун бу уруш мажбуран қабул қилдирилган эди.

1980 йилнинг сентябрь ойидан 1988 йилнинг август ойигача давом этган бу уруш ҳар икки тарафдан юз минглаб инсонларнинг ҳаётига зомин бўлди.

Эрон халқининг босқинчиларга нисбатан саккиз йил давом этган қаршилиги Эрон адабиётини шиддат билан ўз таъсирига олди. Бу ҳодиса форс адабиётига янгидан-янги мавзулар, мазмунлар, ҳатто янги сўзлар олиб келди. Ҳозирги замон эрон насрида “муқаддас мудофаа насрий адабиёти” (“ادبیات داستانی دفاع مقدس”) ёки “мажбурий уруш адабиёти” (“ادبیات جنگ تحمیلی”) номи билан аталувчи алоҳида йўналиш пайдо бўлди ва уруш якунлангунига қадар ҳамда ундан кейинги йилларда адабиётдан алоҳида ўрин эгаллади. Халқнинг эзилган қиёфаси тасвири, ватан ҳимояси учун курашга чорловлар, Саддам Хусайннинг зулми ва жиноятлари баёни, аскарлар мардлиги ва шаҳид кетганларнинг қаҳрамонликлари тавсифи Эрон-Ироқ уруши йиллари ва ундан кейин эзилган асарларининг асосий мазмунини ташкил қилди. Уруш йилларида қаҳрамонлик руҳи билан суғорилган асар-

лар тил, шакл ва мазмуннинг ўзгаришига, бойишига сабаб бўлди. Тили ва баён услубининг соддалиги, бой ислом анъаналаридан фойдаланилганлиги бундай асарларнинг ўзига хос хусусиятларидан ҳисобланади. Эрон-Ироқ уруши ҳақида қалам тебратувчи кўплаб адиблар бу даврда қўлларига қурол олиб курашганлиги ва урушнинг жонли гувоҳлари бўлганлиги сабабли уларнинг уруш мавзусида ёзган дастлабки бадий асарлари очерк характерида бўлиб, ёзувчиларнинг хотираларидан иборат эди. Гарчи урушнинг илк йилларида яратилган бундай асарларда ҳужжатларга асосланганлик хусусияти устунлик қилиб, услубий жиҳатдан пухта бўлмаса-да, вақт ўтгани сайин улар такомиллашиб адабиётда ўз ўрнига эга бўла бошлади.

“Мана шу ўн йил мобайнида (1980–1990 йиллар) 1600 га яқин ҳикоялар журналларда босилиб чиқди, 46 та роман нашр этилди. Деярли ҳеч бир адиб жанг ва унинг оқибатларига нисбатан бефарқ қолмадилар. 1980 йилдан 1994 йиллар оралиғида 258 адиб фронтдаги кундалик ҳаёт, ҳарбий амалиётлар, душман асирлигидаги азоблар, минтақадаги қийин ҳаёт, шаҳарлар учун жанглар, ўлим ва вайронгарчиликлар, урушдан чарчаган халқнинг саргардонлиги, муҳожирлар ва муҳожирларни қабул қилган мезбон шаҳарлар аҳолиси ўртасидаги келишмовчиликлар ва уруш оқибатлари ҳақида ёздилар”¹.

Ислом инқилобидан олдин ўзларининг етуклик даражасига етган моҳир адиблар Абдулҳай Шамосийнинг “ششتابلو” (“Олти тасвир” 1981 й.) асари, Сирус Тохбознинг “مرغامين” (“Омин куши” 1981 й.) повести, Мухсин Махмалбофнинг “نوحشیمی سو” (“Нурсиз икки кўз” 1984 й.) ҳикоялар тўплами, Аҳмад Махмуднинг “زمینسوخته” (“Қуйган замин” 1984 й.), Қосимали Фаросатнинг “نخلهای بیمیه” (“Мевасиз пальмалар” 1984 й.) асарлари Эрон-Ироқ уруши адабиётининг илк намуналари ҳисобланса, улар билан бир қаторда эндигина адабиёт майдонига қадам қўяётган ёш, истеъдодли ёзувчилар (Али Мазнийнинг “قاصدك” (“Қоқи ўт”) ва “افتادرشب” (“Қуёшли тундаги учрашув” 1992 й.),

Иброҳим Ҳасанбегининг “ریشه در اعماق” (“Чуқурликдаги илдиз” 1994 й.), Ҳусайн Фаттоҳийнинг “عشق سالی های جنگ” (“Уруш йилларидаги севги” 1994 й.), Муҳаммад Ризо Байрамийнинг “پلمعلق” (“Муаллақ кўприк” 2002 й.), Фируз Занузи Жалолий, Саид Меҳди Шўжоий ва бошқалар) ҳам уруш мавзусида асарлар яратишга қўл урдилар.

80-йилларда уруш бошланганидан кейин насрда, жумладан ҳикоянависликда уруш билан боғлиқ турли ҳодисалар қаламга олинди. Ижодкор ёзувчилар ватан йўлида шахидбўлган қаҳрамонлар, халқ бошига тушган мусибатларни тасвирлашда, асосан, бадий насрнинг энг етакчи, тезкор ва ҳозиржавоб ҳикоя жанрига мурожаат қилдилар. Бундай ҳикояларда ҳар хил қонли жанг тасвирлари, мазлум халқнинг фожеаси ва энг асосийси – руҳий ҳолати тасвири етакчилик қилди. Эрон ҳикоянавислари уруш мавзусида асар яратар эканлар, факатгина қаҳрамонликларни эмас, балки урушнинг салбий оқибатларини тасвирлаш тамойили ҳам уларнинг асарларида устуворлик қилди.

1993 йилда Эронда “муқаддас мудофаа” насрий ҳамда шеърий адабиётига доир масалалар кўриб чиқилган биринчи конференция ўтказилди. Унда бу йўналиш адабиётини янада кенгайтиришга қаратилган турли келишув ва шартномалар имзоланди. Бу конференцияда урушда жонларини аямай жонбозлик кўрсатган фидокор жангчилар тўғрисида асарлар яратишни янада кенгайтириш тарғиб-ташвиқ қилинди. Шу жиҳатдан уруш, қаҳрамонликлар, урушнинг аянчли оқибатлари мавзусида яратилган асарлар сони ортиб борди.

Эрон-Ироқ уруши мавзуси ҳозирги замон Эрон ҳикоянавислигида алоҳида ўрин эгаллайди. Урушдан кейинги йилларда ижтимоий вазиятнинг ўзгариши билан ёзувчиларнинг адабий қарашлари, ёзиш услубларихам ўзгарди. 80-йилларда уруш мавзусида ижод этган ёзувчилар урушда бошидан кечирган ҳодисаларни хотирлаб, асарларининг асл мазмунига айлантирган бўлсалар, 90-йилларга келиб уруш ниҳоясига етиши билан ҳарбийлар, аскарлар-

¹ www.defapress.ir/Fa/Tag/.../مقدس_دفاع



нинг фронтдан кайтиши, урушнинг оғир оқибатларига бағишланган ҳамда урушга қарши ғоялар билан йўғрилган асарлар яратиш кучайди. Аксарият ёзувчилар аскарларнинг ўз уйларига қайтиши ва янгича дунё, янгича вазият билан тўқнаш келишлари ҳақида ёздилар.

Хусусан, Муҳаммад Носирийнинг “فوتبال” (“Футбол”) ¹ ҳикоясида Эрон–Ироқ уруши манзаралари ва аянчли оқибатлари тасвирланган. Ҳикоя биринчи шахс – Муҳсин тилидан баён қилинади. Муҳсин ўзининг футболчи дўстлари, футбол мусобақалари ҳақида, уруш оқибатида оёғидан айрилган Алининг бошқа ҳеч қачон футбол ўйнай олмаслиги ҳақида ўкинч билан сўзлайди.

90-йиллар охири 2000 йиллар ёзувчиси Муҳаммад Ризо Аслонийнинг “خرمایی و کمپیوتر ها” (“Жигарранг ва компьютерлар”) ² ҳикояси эса урушга тўғридан-тўғри қарши ёзилган ҳикоя. Ажнабий экспертлар урушаётган Эрон ва Ироқ томонларининг кимёвий қурол қўллаганлигини аниқлаш учун Америка фермаларидан жўжаларни олиб келишади. Бундай қурол бу каби нозик паррандалар ҳолатига тез таъсир қилар экан. Келтирилган жўжалар орасида оқ ва жигарранг лақабли жўжалар бор. Улар юмшоқ кўкатлар ичида юришни орзу қилишади, аммо бу ерлар сахро, ҳаммаёқ қуриган, ердан нефть таъми келади. Оқ жўжа тақдирга тан бериб, бу ерларга кўникади. Бироқ жигарранг жўжа ватан соғинчидан ўлади. Ажнабий экспертлар ўлган жўжани роса текширишади, аммо кимёвий қурол ёки бошқа нарсанинг асарини ҳам топа олишмайди. Экспертларнинг миясига ватан соғинчидан ҳам ўлиш мумкин, деган фикр умуман келмайди. Уруш манзаралари, мусибатлари тасвирланган мазкур ҳикояда одамлар тақдири жўжалар тақдири билан боғланиб кетади.

Аҳмад Фуломийнинг “سایه های ترس” (“Қўрқув шарпалари”) ³ ҳикояси постмодернизм –

матн ичида матн услубида ёзилган бўлиб, ҳикоя Эрон-Ироқ урушига бағишланган. Ҳикояда иккита матн бор. Асар бўлинма аскарларининг ҳалок бўлгани, фақат кўнгиллилар кўшинидан битта ёш аскар омон қолгани ҳақидаги тасвир билан бошланади. Биринчи матнда ҳикоя қаҳрамони – ёзувчи, у юкоридаги кўнгилли ёш аскар ҳақида ёзади. Аскар оғир ярадор, лекин қандай қилиб бўлмасин ўлганларнинг рўйхатини ўзиникиларга етказиши керак. Унинг кўз олдида душман аскарлари катта ўра қазиб, мурдаларни ўрага улоқтириб юборишади. Иккинчи матнда эса аскарнинг ҳатти-ҳаракатлари мустақил, ёзувчидан холи ҳолатда фаолият кўрсатади. Ҳикояда яшашга интилиш, ҳаёт учун кураш тасвирланган. Ҳикоядаги икки матн турли шрифтда берилиб, бир-бири билан фақат қаҳрамон орқали боғланади. Аммо ҳар бир матн ўз чизиғида ҳаракатланади. Биринчи матн қаҳрамони ёзувчи-адиб, аскар ҳақида ёзаяпти. У ёзганлари ҳаётий чиқсин учун таниш докторга саволлар билан мурожаат қилиб туради. Доктор бир неча фойдали маслаҳатлар беради. Ёзувчи ўзини худди ўша аскар ўрнида тасаввур қилиб, шу вазиятда қандай қилиб тирик қолиш ҳақида ўйлайди, лекин йўл тополмайди. Ёзувчи ўзини судралиб бораётган аскардек тасаввур қилар экан, қалами ҳам тўхтамасдан аскарнинг оғир аҳволини, унинг ҳар бир силжишини тасвирлаб боради. Яъни бу матнда ижод жараёни, уни қийинчиликлари, тўғри образ топиш ва уни шакллантириш ҳаракатлари тасвирланган.

Иккинчи матн бевосита аскарнинг ўзи билан боғлиқ. Унинг денгизгача қандай машаққатлар билан етиб бориши тасвири берилади. Энди аскар ёзувчи ҳикояни ёзмаётган вақтда ҳам ўзи ҳаракатланаверади. Нейлон халтачага ўз исми ёзилан тумор ва ўлганларнинг рўйхатини солиб, уни сувга улоқтиради. Халтачани пуфлаб сузиб кетишга кўмаклашади ва денгиз соҳилида хушсиз ётиб қолади.

Ҳикоя сўнгида доктор ва ёзувчининг суҳбатидан аскарнинг ҳалок бўлгани сезилади. Ҳаёт ҳақиқати шундай хотимани талаб қилади, чунки аскар жуда кўп қон йўқотган эди. Доктор худди ўзи даволаётган бемор вафот этгандек чуқур изтироб чекади. Лекин ҳеч нарса қила олмайди.

¹ Современная иранская проза. Том II. –С.154.

² Современная иранская проза. Антология иранского рассказа. Том II. –С. 31.

³ Современная иранская проза. Том I. –С.129.

раларини эмас, балки бу урушнинг аёл тақдирини қолдирган изини кузатамиз. “Етти банд” – ҳар бир банд эрининг алоҳида алоҳидақилган сафарини англатади. Эри ҳар бир сафардан ўнлаб, юзлаб суратлар: шимолга, жанубга, шарққа, ғарбга қилинган сафарларнинг суратлари, хотиралари билан қайтарди. Ҳар бир сафардан кейин ҳассага бир белги қўйишга одатланганди. Бу белгилар – сафар – бандлар, уларни кузатиш мобайнида силжишларни сезиш мумкин: эзгулик манзараларидан хавф хатар манзаралари томон силжишлар. Биринчи сафар – биринчи банд: мағрур Элбурс тоғлари, минглаб дарахтларни ўзида жам этган ўрмон, шимолнинг яшиллиги, баракати суратлари. Иккинчи сафар – иккинчи банд: машаққат ва азоб, чарчаган ва чанқаган ҳолда чўлга қилинган сафар суратлари. Учинчи банд: жануб қирғоқларига, денгизларга сафар суратлари. Тўртинчи банд: зиёрат сафари, зиёратчиларнинг илтижо билан чўзилган қўллари суратлари. Бешинчи ва олтинчи банд: қашшоқлик манзаралари, хавф туғдирувчи, маъносиз қотиб қолган кўзлар, куйган суратлар. Еттинчи банд: бу эрининг сўнгги сафари бўлиб, унда эркак уруш манзараларини суратга олишга кетади, лекин бу сафардан қайтмайди. Аёл ёмон туш кўради ва почтачидан шумхабар олади. Адиба аёл изтиробларини, дарду аламларини табиат билан боғлиқ ҳолда тасвирлар экан, жуда ноёб, чиройли шоирона ўхшатишлардан фойдаланган:

من حس میکنم که زیر نگاهی که سرد است و سنگین مثل یک تکه سرب خم می‌شوم¹.

“Мен ўзимни совуқ ва оғир нигоҳ остида ҳудди қўрғошин каби эгилиб кетаётгандек ҳис қиламан.”

صدایترا می‌شنوم. مثل صدای باد در نزار لخت است و غمگین².

“Овозингни эшитаман. Худди ялангоч қамишзорда ҳувиллаган шамолнинг овози каби ғамгин бир овоз.”

رشته های سفید سیاهی هارا هاشور میزنند. چه زود سیاه موهایت رنگ باختند و سپیدرا صدا دادند!³

“Оқ иплар қора сочларинг аро ингичка чизик чизадилар. Қанчалар тез қора сочларинг ўз рангини йўқотиб, оқ рангни чақирдилар!”

من به خنده ات دل میبندم هرچند که در همه وجودم برگریزان است⁴.

“Мен сенинг кулгингга кўнгул боғлайман. Гарчи бутун вужудимнинг япроқлари хазон бўлиб тўкилаётган бўлса-да.”

برای شکار یک دم؟ به شکار مرگ میروی و یا به شکار یاد آنهایی که به شکار مرگ رفته اند تا از دره گل سرخ خوشبو ترین گلها را بچینند؟⁵

“Бир лаҳзалик тасвирни овлаш учун? Ўлимни овлашга борасанми ёки қизил гул водийсидан энг хушбўй гулларни териш учун ўлимни овлашга борганларнинг ёдини овлашгами?”

Гувоҳи бўлганимиздек, адиба ҳаётнинг аччиқ-чучугини яхши билиб, севган инсонини йўкотаётган аёл нигоҳи билан ҳаёт манзараларидан турли лавҳаларни китобхонга етказиб бермоқда. Юкоридаги икки ҳикояэри ҳалок бўлган бўлса-да, унга садоқатли қолиб, эрининг ёди билан яшаётган аёллар ҳақидаги маҳзун ҳикоялардир.

Адибанинг “عروج” (“Юксалиш”) ⁶ ҳикояси эса соф севги, муҳаббат ҳикояси. Ҳикоя шоирона услубда ёзилган. Қахрамон – шаҳарлик қиз, у отаси билан қишлоққа келишни яхши кўради. Йигит эса қишлоқ муаллимининг ўғли. У ишбилармон, нуфузли, тадбиркор инсон. Улар турмуш курадилар. Шоирона тўй тасвири асарга янада жозоба бахш этади:

کنار درخت عشق ایستاده ام. با پیراهن سفید. هزار تکه می‌شوم و به هم می‌پیوندم. جمعیت شانه به شانه هم با دستمالهای سرخ و زرد و آبی پر می‌کشند به هوا. صدای طبل و دهل است و شاد باش قرانیها بوی اسپند و کندر سوختن هیمة ها جرقه های سرخ و جاری شدن خطبه ای مهربان که روحمانرا به هم پیوند میزند⁷.

³. 21. همان کتاب. ص

⁴. 21. 8. همان کتاب. ص

⁵. 20. همان کتاب. ص

⁶راضیه تجار. هم سیب هم ستاره. تهران، 1386. ص. 25.

⁷راضیه تجار. هم سیب هم ستاره. تهران، 1386. ص. 31.

¹راضیه تجار. هم سیب هم ستاره. تهران، 1386. ص. 216.

². 216. همان کتاب. ص

